

СТАЛИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

УДК 504.3.054 (477)

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ РІВНІВ
РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДЕПРЕСІЇ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ****Ф. Кіпчач**

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000 Україна*

У статті обґрунтовано алгоритм і систематизовано показники оцінювання рівнів розвитку екологічної депресії у регіонах України. Наведено результати лабораторно-аналітичних досліджень з цієї проблематики.

Ключові слова: екологічна депресія, екологічно депресивні регіони, забруднення повітря, діагностичні критерії.

Проблема. Протягом тривалого агро- та технокультурного періоду людська спільнота цілеспрямовано й активно трансформувала природні ландшафти України, що закономірно спричинило загострення екологічних проблем як у державі загалом, так і в її регіонах. Вирішення цієї проблеми потребує формування якісно нової державної регіональної соціально-економічної та екологічної політики на шляху її сталого розвитку. Сталий розвиток регіонів передбачає ґрунтовну попередню інвентаризацію не тільки їхнього економічного та соціального стану, але й екологічного, а отже, і гостроти екологічної депресії у цих регіонах. Екологічна регіональна інформація має бути гармонійно інтегрована у єдину геопросторову базу даних України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У проекті Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” визначають регіон як адміністративно-територіальну одиницю – територію Автономної Республіки Крим, області, міста Київ і Севастополь [7], а статус депресивного регіону та форми державної підтримки розвитку таких територій визначено законодавством на основі науково обґрунтованої комплексної оцінки їхнього економічного, фінансового, соціального та екологічного стану [2]. Методику та алгоритм дослідження і оцінювання екологічного стану дослідних ділянок нами висвітлено у монографії “Метризація екологічного стану земельних ресурсів лісостепових ландшафтів” [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті ми розглядаємо екологічну складову депресивності регіонів України.

Постановка завдання. У роботі розглянуто і проаналізовано концептуальні та методичні аспекти оцінювання рівнів розвитку екологічної депресії у регіонах України за найбільш пріоритетними та інформативними діагностичними ознаками.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Екологічна депресія* (від лат. *depressio* – пригнічення, спад, пониження, застій) *регіону* – це фаза загострення

екологічних проблем довкілля внаслідок цілеспрямованої та активної трансформації людиною природних ландшафтів протягом тривалого агро- та технокультурного періоду, рідше техногенної катастрофи або стихійного лиха. Екологічні проблеми довкілля можуть бути зумовлені як одним, так і багатьма чинниками (*принцип факторності*).

Екологічна депресія регіону часто супроводжується депресивністю економічною та соціальною. Це свідчить про те, що екологічна, економічна та соціальна складові депресивності території мають розглядатися взаємопов'язано.

Отже, *екологічно депресивними регіонами* є території з погіршеним екологічним станом довкілля, що потерпіли внаслідок тривалого агро- та технокультурного періоду, рідше техногенної катастрофи або стихійного лиха з притаманним для них переплетенням економічних та соціальних проблем.

У минулому депресивні регіони мали сприятливий екологічний стан, але через відсталі форми господарювання та недотримання вимог охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів, екологічний стан цих територій погіршився. Погіршення екологічного стану зумовлено негативними структурно-функціональними змінами у природних ландшафтних системах на різних територіальних рівнях – імпактних, локальних, субрегіональних та регіональних.

Серед екологічно несприятливих процесів і явищ, зумовлених антропогенним впливом, що закономірно спричинило загострення екологічних проблем довкілля в Україні, можна зазначити такі: збільшення частки еродованих ґрунтів (водна і вітрова ерозія), підтоплених, перезволожених і переосушених земель, викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення та автотранспортом, забруднення земель радіоактивними ізотопами, скидання забруднених зворотних вод у поверхневій водні об'єкти, низька частка екологічностабілізуючих земельних угідь (багаторічних насаджень, природних пасовищ і сінокосів, чагарників, лісосмуг, лісів і боліт) тощо.

Оцінювання рівнів розвитку екологічної депресії у регіонах України за вищезазначеними ознаками зумовлено наявністю не тільки власної екологічної інформації про стан ландшафтних систем у межах природних регіонів України [1], але наявною базою показників екологічно несприятливих процесів і явищ, які наведено у статистичних регіональних дослідженнях.

У своїх роботах ми спочатку визначатимемо та оцінюватимемо ці рівні за показниками описаних діагностичних критеріїв. Наступний крок – це аналіз і групування регіонів за рівнем розвитку екологічної депресії, а також укладання відповідних картосхем.

Апробацію запропонованого нами алгоритму дослідження та оцінювання рівнів розвитку екологічної депресії здійснено у межах адміністративно-територіальних одиниць – території Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя. Серед екологічно несприятливих процесів, зумовлених антропогенним впливом, що закономірно спричинило загострення екологічних проблем довкілля в Україні, вибрано забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами внаслідок викидів із стаціонарних джерел та автотранспорту. *Стаціонарними джерелами* виділення шкідливих речовин в атмосферне повітря називають непересувні технологічні агрегати та інші об'єкти (терикони, резервуари тощо), що виділяють у процесі експлуатації шкідливі речовини [6, с. 523]. У нашому випадку – це підприємства, що мали викиди в атмосферне повітря у 2003 році, а також пересувні засоби – автотранспорт. Основним діагностичним критерієм

розвитку екологічної депресії у регіонах запропоновано щільність викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від цих об'єктів забруднення. Показники щільності викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря, а також відхилення цих показників від середнього по Україні (10,1 т/км²), стали основою групування і розподілу регіонів за рівнем екологічної депресії (див. табл. 1).

За цими показниками всі регіони України поділено на дві групи, зокрема – потенційні екологічно депресивні та екологічно депресивні (див. табл. 2, рис. 1).

Потенційні екологічно депресивні регіони. Це регіони, в яких показники щільності викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення та автотранспорту менші, ніж середні по Україні, а одиниці відхилення цих показників від середніх мають знак “мінус”. У межах цієї групи виділено три рівні потенційного розвитку екологічної депресії у регіонах, зокрема: низький, середній і високий.

Аналіз вихідних даних таблиць 1 і 2 спонукав до таких **висновків**:

1. *Низький рівень* зазначено у десятих областях (Херсонській, Волинській, Житомирській, Чернігівській, Кіровоградській, Миколаївській, Рівненській, Тернопільській і Сумській) загальною площею території 238 тис. км² і з населенням 12 059 297 осіб та незначною перевагою міського населення – 56 %.
2. *Середній* – у восьми областях (Одеській, Закарпатській, Чернівецькій, Черкаській, Вінницькій, Автономній Республіці Крим, Полтавській і Київській) загальною площею території 184,6 тис. км² і з населенням 13 093 946 осіб та незначною перевагою міського населення – 53,2 %.
3. *Високий* – у двох областях (Львівській і Харківській) загальною площею території 53,2 тис. км² і з населенням 5 465 006 осіб та незначною перевагою міського населення – 69,3 %.

Основними джерелами забруднення атмосферного повітря в цих областях є автотранспорт і тільки у межах Львівської і Харківської областей – це стаціонарні об'єкти (підприємства). Якщо не вживати заходів екологічної безпеки, ці дві області першими можуть стати екологічно депресивними регіонами.

Екологічно депресивні регіони. Це регіони, в яких показники щільності викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення та автотранспорту більші ніж середні по Україні, а одиниці відхилення цих показників від середніх мають знак “плюс”. У межах цієї групи виділено п'ять рівнів розвитку екологічної депресії у регіонах, зокрема: низький, середній, високий, дуже високий і надзвичайно високий. Аналіз вищеперелічених показників (див. табл. 1, 2) і картографічних досліджень (див. рис. 1) **засвідчує**, що:

1. *Низький рівень* зазначено у двох областях (Запорізькій та Івано-Франківській) загальною площею території 41,1 тис. км² і з населенням 3 290 420 осіб та значною перевагою міського населення у Запорізькій області (75,8 %), а в Івано-Франківській – сільського (57,8%).
2. *Середній* – у Луганській області, яка має площу території 26,7 тис. км² і населення 2 472 617 осіб та значну перевагу міського населення – 86,2 %.
3. *Високий* – у двох регіонах (Дніпропетровській області та місті Севастополі) загальною площею території 32,8 тис. км² і з населенням 3 881 204 осіб та значною перевагою міського населення – 88,7 %.

4. *Дуже високий* – у Донецькій області, яка має площу території 26,5 тис. км² і населення 4 720 914 осіб та значну перевагу міського населення – 90,2 %.
5. *Надзвичайно високий* – у місті Києві, що має площу території 0,8 тис. км² і населення 2 639 030 осіб.

Основними джерелами забруднення атмосферного повітря у цих областях є стаціонарні об'єкти (підприємства) і тільки у межах міст Севастополя і Києва – автотранспорт. Основна частка викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення припадає на обробну промисловість, що становить 37,7% від загального обсягу викидів по Україні (зокрема, на металургію та оброблення металу – 27,8%), виробництво та розподілення електроенергії, газу і води – 31,5% і добувну промисловість – 22,1% (на видобування енергетичних матеріалів припадає 18,0%) [5, с. 248]. Насамперед ці регіони потребують своєчасного і комплексного вирішення проблем охорони довкілля.

Загальний висновок і перспективи дослідження. Виконані дослідження дали змогу обґрунтувати і розробити алгоритм оцінювання рівнів розвитку екологічної депресії у регіонах України за однією із найбільш пріоритетних та інформативних діагностичних ознак – забрудненням атмосферного повітря шкідливими речовинами внаслідок викидів із стаціонарних джерел та автотранспорту. За цими показниками всі регіони України поділено на дві групи: потенційні екологічно депресивні та екологічно депресивні.

Наступний крок дослідження передбачає оцінювання рівнів розвитку екологічної депресії у регіонах України за рештою вищезазначених діагностичних ознак. Ця регіональна інформація буде гармонійно інтегрована у єдину геопросторову базу даних України. Завершуватиметься цей етап дослідження факторним аналізом і групуванням регіонів за рівнем розвитку екологічної депресії, а також укладанням відповідних картосхем.

-
1. Кіпчач Ф., Кукурудза С. Метризація екологічного стану земельних ресурсів лісостепових ландшафтів: Монографія. Львів, 2002.
 2. Концепція державної регіональної політики від 25.05.2001 року № 341 // www.rada.gov.ua.
 3. Навколишнє природне середовище // Статистичний довідник (за січень-лютий 2004 р.). К., 2004.
 4. Основні геополітичні та економічні характеристики // Україна у цифрах у 2003 році: Короткий статистичний довідник / За ред. О. Осауленка. К., 2004.
 5. Охорона навколишнього природного середовища // Україна у цифрах у 2003 році: Короткий статистичний довідник / За ред. О. Осауленка. К., 2004.
 6. Природні ресурси та охорона навколишнього середовища // Статистичний щорічник України за 2001 рік. К., 2002.
 7. Проект Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” від 19.06.2003 року № 3384 // www.rada.gov.ua.

**THE CONCEPTUAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS APPRECIATING
OF THE LEVELS DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL DEPRESSION
IN THE REGIONS OF UKRAINE**

F. Kiptach

*Ivan Franko National University of Lviv,
Doroshenko Str., 41, Lviv, 79000 Ukraine*

The article describes the algorithm of appreciating the development level of ecological depression in the regions of Ukraine and systematizes its indexes. There results of the laboratory-analytical researches on these problems are presented.

Key words: ecological depression, ecologically depressed regions, contaminations of air, diagnostic criteria.

Стаття надійшла до редколегії 6.07.2005
Прийнята до друку 21.09.2005